

DOBROCHNA BOLEWSKA

LIST TYTUSA DZIAŁYŃSKIEGO DO NIEMIECKIEGO BIBLIOGRAFA
FRIEDRICHA ADOLFA EBERTA

W zbiorach Sächsische Landesbibliothek w Dreźnie pod sygn. Mscr. Dresd. h. 21, Bd. 6. przechowywany jest list Tytusa Działyńskiego do Friedricha Adolfa Eberta¹ napisany w kwietniu 1822 r. w Głuszynie. List ten jest ważnym i jednym z nielicznych świadectw do poznania zainteresowań kolekcjonerskich i bibliofilskich Działyńskiego w najwcześniejszym okresie gromadzenia przez niego zbiorów przyszłej Biblioteki Kórnickiej. Stanowi też interesujący przyczynek do biografii naukowej Eberta (1797 - 1834), jednego z najwybitniejszych bibliografów pierwszej połowy XIX w. w Niemczech.

Zamiłowania bibliofilskie od najwcześniejszych lat ukierunkowywały działalność T. Działyńskiego (1796 - 1861). Przyjmuje się, że ok. 1817 r. rozpoczął on gromadzić książki i rękopisy o wartościach naukowych i bibliofilskich, ze szczególnym uwzględnieniem poloników XVI wieku².

W poszukiwaniu poloników i zapewne dla nawiązania cennych kontaktów Działyński odbywał podróże zagraniczne. W drodze powrotnej z Paryża w 1822 r. zatrzymał się w Dreźnie, gdzie w Królewskiej Bibliotece spotkał znanego bibliotekarza i bibliografa F. A. Eberta, wówczas sekretarza tej biblioteki, a od 1828 r. jej kierownika³. Niemiecki biblio-

¹ W Dreźnie przechowywana jest część spuścizny F. A. Eberta. Wykazuje ją *Katalog der Handschriften der Königlich öffentlichen Bibliothek zu Dresden*. Bd. 3. v. Ludwig Schmidt. Leipzig 1882 s. 333 - 362. O losach korespondencji Eberta pisze R. Bürger: *Friedrich Adolf Ebert. Ein biographischer Versuch*. Leipzig 1911 s. VII. Sammlung Bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten. H. 31. W aneksie opublikował on 22 listy Eberta z l. 1815 - 1834.

² M. Muszyński (*Proweniencja poloników XVI wieku w dawnych zbiorach Biblioteki Kórnickiej*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej zeszyt niniejszy”) ustalił ich liczbę przed r. 1849 na 1030 dzieł.

³ Działalność Eberta i jego dorobek naukowy omawiają m. in. K. Bader: *Lexikon deutscher Bibliothekare*. Leipzig 1925. Beiheft zum Zentralblatt für Bibliothekswesen. Reprint Wiesbaden 1968 s. 5; G. Leyh: *Friedrich Adolf Ebert zum 100 Jährigen Todestag*. „Zentralblatt für Bibliothekswesen” Jhg 51: 1934 s. 599 - 606; W. Nowodworski „*Bibliograficznych ksiąg dwoje*” *Joachima Lelewela. Studium historyczno-bibliograficzne na tle epoki*. Wrocław 1959 s. 147 i in.

tekarz był już autorem dzieł zaliczanych dziś do klasycznej literatury z zakresu bibliotekoznawstwa (*Über öffentliche Bibliotheken*. 1811; *Die Bildung des Bibliothekars*. Leipzig 1820⁴). Najlepszą płaszczyznę wymiany informacji między dwoma bibliofilami stwarzały jednak zainteresowania Eberta dawną książką i rękopisem.

Do najważniejszych osiągnięć wykazujących rozległą wiedzę bibliologiczną Eberta należał *Allgemeines bibliographisches Lexikon*. Bd. 1-2. Leipzig 1821-1830. Zawarł w nim opisy około 24 tysięcy druków z lat 1450-1820. Podkreśla się, że podobnie jak *Manuel du libraire et de l'amateur de livres* Bruneta, jest on wykazem selekcyjnym o zasięgu międzynarodowym, jednak z silniejszym naciskiem na piśmiennictwo naukowe⁵.

Fragment przedmowy do *Bibliographisches Lexikon* wskazuje, że przy ustalaniu zakresu gromadzonego materiału Ebert uwzględniał także walory bibliofilskie. M. in. dążył do zarejestrowania, w miarę możliwości, wszystkich druków pergaminowych⁶. Znamienne, że w liście T. Działyńskiego z 1822 r. znalazł się opis wszystkich znanych mu znajdujących się w Polsce druków na pergaminie, prawdopodobnie na życzenie Eberta. Można przypuszczać, że informacje te potrzebne były Ebertowi zajętemu w l. 1816-1829 gromadzeniem materiału do swojego bibliograficznego dzieła. Niestety nie wykorzystał ich i opisy XVI-wiecznych druków, będących własnością Działyńskiego, nie znalazły się w *Allgemeines bibliographisches Lexikon*⁷.

Treść listu, określona w pewnej mierze przez bibliograficzne prace Eberta, świadczy równocześnie o wytrawnym bibliofilstwie T. Działyńskiego, które przejawia się zarówno w informacjach na temat cennych dzieł z własnej biblioteki, jak i w uwagach świadczących o dobrej orientacji Tytusa także w innych zbiorach.

Księgozbiór Działyńskiego w czasie pobytu jego w Głuszynie w l. 1820-1823 oceniony jest szacunkowo na około 4-5 tysięcy druków

⁴ Jest to jedyne dzieło Eberta znajdujące się obecnie w Bibliotece Kórnickiej.

⁵ Por. W. Totok, R. Weitzel: *Handbuch der bibliographischen Nachschlagswerke*. Frankfurt a. Main 1954 s. 11.

⁶ „Zu gleicher Zeit habe ich den eigentümlichen Plan Brunet's dadurch erweitert, dass ich die bibliomanischen Liebhabereien aller Nationen, so weit sie nur zu meiner Kenntnis kamen, auf des Gleichmässigste berücksichtigte, und dasjenige, was [er] willkürlich bald beachtet bald vernachlässigt hat, mit strenger Consequenz im Auge behielt. So habe ich mich bemüht, eine möglichst vollständige Angabe aller Pergamentdrucke, welche ich nur immer aufzufinden vermochte, zu liefern [...]” F. A. Ebert: Przedmowa w: *Allgemeines bibliographisches Lexikon*. Bd. 1. Leipzig 1821 s. XIII.

⁷ Można to spróbować wyjaśnić następującymi okolicznościami. Opisy dwóch z podanych przez Działyńskiego pozycji były spóźnione, ponieważ tom obejmujący litery A-N już się ukazał w r. 1821. Opisy dwóch pozostałych druków, nie zawierając wszystkich bibliograficznych elementów, wymagały — zwłaszcza w wypadku dzieła, które było defektem bez karty tytułowej — dodatkowych, czasochłonnych zabiegów związanych z identyfikacją druku.

i około 500 rękopisów⁸. O ich wartości decydowała duża ilość rzadkości bibliograficznych, najczęściej poloników, oraz źródeł historycznych. Wśród swoich rękopisów Działyński posiadał już wtedy m. in. kompletny zwód znany w literaturze pod nazwą sapieżyńskiego, drugiej redakcji *Actów Tomicianów*, które w przyszłości stworzyły podstawę źródłową dla jego najważniejszego wydawnictwa⁹. W liście Działyński przekazuje dane na temat dwóch tomów nie posiadanego przez siebie zwođu Karnkowskiego. Można przypuszczać, że spodziewał się potwierdzenia wiadomości o przechowywaniu ich w Królewskiej Bibliotece w Dreźnie. Nie wiadomo jednak czy je uzyskał, ponieważ w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Kórnickiej nie zachowała się odpowiedź Eberta. Może po uzyskaniu wyczerpującej informacji na interesujące go tematy nie kontynuował już korespondencji.

Jednak nawet ten jednorazowy ślad kontaktów Działyńskiego z niemieckim uczonym wydaje się być interesującym przyczynkiem świadczącym zarówno o fachowości i znanstwie starej książki ze strony twórcy Biblioteki Kórnickiej, jak i o zamiarach Eberta objęcia swym leksykonem możliwie pełnego zakresu materiałów.

Hochwohlgeborner und Hochgelehrter Herr Bibliothecarius!

Sobald ich in meine Heimat zurückgekehrt bin, habe ich es mir zur Pflicht gemacht meinem Versprechen, und denen mir von Euer Hochwohlgeboren gemachten Fragen Genüge zu leisten.

Das beigefügte Exemplar der berühmten Auflage des *Psalteriums* vom Kardinal de Turrecremata mag zum Beweis dienen, dass meine Opinion über den Druckort vielleicht nicht ungegründet sein mag, hauptsächlich aber zum Beweis des Bestrebens, welches ich immer haben werde, die mir so gefällig gemachte Aufnahme in der Königlich-Dresdner-Bibliothek soviel als möglich durch meine bereitwilligste Dienste zu erkennen. Mein Exemplar, zwar besser konserviert, habe ich zu versenden befürchtet; es ist weder beschnitten noch eingebunden und hätte folgentlich mehr leiden können¹⁰.

⁸ Por. R. Marciniak (*Biblioteka Kórnicka Tytusa Działyńskiego w 1826*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” Z. 12: 1976 s. 9 i n.) jest skłonny uważać, że Działyński „trzymał swoje zbiory biblioteczne w Głuszynie, a przynajmniej ich część (nabytki ostatnich czasów)”. Opis z autopsji 4 poloników z własnego zbioru, wykonany przez Działyńskiego dla Eberta, jest jego zdaniem ważnym argumentem przemawiającym za tym przypuszczeniem. Przyjmuje on też przeniesienie następnie zbiorów do Trzebawia, gdzie przebywał Działyński od 1824 r., a stamtąd do Kórnik w 1826 r..

⁹ *Acta Tomiciana*. T. 1-8. Posnaniae 1852-1860. Informację o zwodzie sapieżyńskim uzyskałam od R. Marciniaka.

¹⁰ Działyński opisuje tu własny egzemplarz jednego z najstarszych polskich inkunabułów — Jana Turrecrematy: *Expositio super toto psalterio*, z wymienionym na końcu miejscem druku: Cracis. Opis tego inkunabułu znalazł się w *Katalogu książek Biblioteki Kórnickiej* wykonanym w latach 40-tych XIX w. przez Kajetana Wincentego Kielisińskiego, z uwagą: „Utrzymują biegli w bibliografii, iż to dzieło wyszło w Krakowie, a za datę podają lata 1465, 1470 lub 1474”. Obecnie przyjmuje się, że ten druk, występujący w dwóch wariantach, drukował Kasper Straube

Ich habe bis jetzt nicht mehr Kenntnisse über die Anzahl der polnischen Pergamentdrucke erwerben können, allein ich garantiere aber die Existenz der vier, die ich die Ehre hatte Euer Hochwohlgeboren zu zitieren, nämlich das *Commune Privilegium* von Anno 1506 27 Jänner¹¹. Ich habe Ursachen zu vermuten, dass dieses Werk mit Beibehaltung der Jahreszahl mehreremal auf Papier gedruckt worden; zweitens die *Epistola* des Andronicus den Dalmaten¹², drittens des Feldherrn Johannes Tarnovius polnisches Werk *Von der Krieges Sache nach denen Reichstagen-Institutions und den polnischen Statuten*¹³. Das erwähnte Pergamentexemplar, welches ich in der Fürst Czartoryskischen Bibliothek aufgefunden habe, enthält nur den 2-ten Teil eines Werkes 1579 gedruckt in Krakau bei Lazarus. Die Numerierung fängt bei pag. 225, Sig. F[an,] auf einem Blatte, was ziemlich ähnlich einem Titularblatte ist, die Numerierung geht bis auf 309, nämlich bis zum Ende. Format 4to min.; viertens ein Quartband, sehr unkomplet, aber zwar das einzig bekannte¹⁴. Die erste Seite nach dem fehlenden Titelblatt fängt mit diesen Worten an: Sigmundt von Gotes Gnaden Kunigt in Polen, Grossfürste in Lithauen, in Reussen und aller Lande Preussen etc. Herr und Erblingk. So folgen sich acht nicht numerierte Blätter mit sehr schönen deutschen Typen gedruckt¹⁵. Dann fängt der lateinische Text [an], der Anfang fehlt, am Ende: Impressum Cracoviae per Hieronymum Vietorem Anno 1526¹⁶. Das Ganze scheint oder eine Sammlung oder ein weitläufiges Privilegium samt Gerichts- und Handlungsverordnungen für die Stadt Danzig zu sein. Noch muss ich bemerken, dass ich es verglichen mit dem in Lengnichs *Geschichte der Lande Preussen polnischen Anteils*¹⁷ im ersten Bande angeführten Privilegio von

w Krakowie w l. 1475/76. Por. H. Szwejkowska: *Książka drukowana XV-XVIII wieku*. Wyd. 2 popr. i uzup. Wrocław 1975 s. 45-46 (wraz z literaturą dotyczącą tego druku Turrecrematy). Opis tzw. wariantu A przechowywanego obecnie w Bibliotece Kórnickiej pod sygn. Inc. F. 153. znajduje się w: J. Wiesiołowski: *Inkunabuly Biblioteki Kórnickiej*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” Z. 9/10: 1968 s. 327.

¹¹ Johannes Łaski: *Commune Poloniae Regni privilegium*. Kraków 1506 — K. Piekarski: *Katalog Biblioteki Kórnickiej*. T. 1. Polonica XVI-go wieku. Kórnik 1929 nr 819 sygn. Cim. F. 4117.

¹² Tranquillus Andronicus: *Ad optimates Polonos admonitio*. Kraków 1506 — Piekarski, *op. cit.* nr 28 sygn. Cim. Qu. 2210.

¹³ *O sprawie wojennej podług uchwał sejmowych i statutów*. Kraków 1579 — Piekarski, *op. cit.* nr 1067 sygn. Cim. Qu. 2348, wyd. wraz z: *Ustawy prawa ziemskiego polskiego*, utworem przypisywanym Janowi Palczowskiemu.

¹⁴ Oprócz tego istnieją dalsze egzemplarze, drukowane jednak na papierze, które wykazuje *Centralny katalog starych druków Biblioteki Narodowej*.

¹⁵ Sigismundus rex Poloniae: *Ein stattlicher Actus. Statuta und Ordennunge*. Kraków 1526 — Piekarski, *op. cit.* nr 1326 sygn. Cim. Qu. 2196, defekt zawierający tylko kk. B₂—C₄ (Działyński miał w rękę także kartę D₁, której obecnie brak). Egz. kompletny na papierze — Piekarski, *op. cit.* nr 1326 sygn. Cim. Qu. 2194, nabyty później.

¹⁶ Sigismundus rex Poloniae: *Statuta et ordinationes civitatis Gedanensi constitutae*. Kraków 1526 — Piekarski, *op. cit.* nr 1325 sygn. Cim. Qu. 2198, defekt zawierający tylko kk. B₁—C₄. Egz. kompletny na papierze — Piekarski, *op. cit.* nr 1325 sygn. Cim. Qu. 2197, nabyty później.

Działyński mylnie sądził, że obydwa pergaminowe fragmenty stanowią jedną całość. W rzeczywistości są to dwa odrębne wydania, chociaż pochodzące z jednego roku i z jednej oficyny.

¹⁷ G. Lengnich: *Geschichte der Preussischen Lande Königlich-Polnischen Antheils*. Bd. 1. Danzig [1772?] s. 9-22.

1526, ohne eine Übereinstimmung zu treffen. *Die Geschichte der Preussischen Lande* habe ich nicht an der Hand und kann folgentlich keinen Vergleich anstellen.

Über die Farbe der Unterlage des Goldes bei den alten in Polen geschriebenen Manuskripten kann ich Euer Hochwohlgeboren eine genaue Auskunft geben. In drei verschiedenen Handschriften, die unstreitig in Polen verfertigt worden sind — besonders bei einem, der die Miniaturen der Szydłowieckischen Familie enthält¹⁸, bei denen die goldenen Rüstungen durch die Stärke der untergelegenen Farbe fast ein relief vorkommen — habe ich diese Farbe durchgehend weiss angetroffen. Das Alter hatte zwar dieser Farbe einen sehr leichten Übergang ins Rötliche, oder genauer — in Fleischfarbe verursacht.

Ich nehme mir die Freiheit Euer Hochwohlgeboren zu befragen, ob sich nicht unter den Duplikaten der Dresdner Bibliothek ein Exemplar des zweiten Teiles der *Machina Coelestis* von Hevelius¹⁹ auffinden sollte.

Ich finde eben im dritten Bande des Janocius, pag. 146 - 147²⁰, diese Worte: Actionum Regiarum Tomus III c/ Annorum 1514 - 1516. Tomus IV d/ 1516, 1517, 1518, facta referebant. c/ Est Dresdae in Bibliotheca Serenissimi Principis Friderici Augusti Saxoniae Electoris, et Lipsiae in Bibliotheca Senatoria, d/ etiam Dresdae et Lipsiae est in eisdem Bibliothecis²¹.

Dieses sind — glaube ich — die Hauptpunkte, über die ich zu schreiben hatte. Es bleibt mir nichts übrig, als mich Euer Hochwohlgeboren ergebenst zu empfehlen, Sie zu bitten dem Bibliothecarius Herrn Hempel²² meine Komplimente zu machen und Beide zu bitten meine künftige Tauschgeschäfte begünstigen zu wollen. Ich verbleibe mit Hochachtung

Euer Hochwohlgeboren ergebenstens.

T. Działyński

[Dopisano inną ręką: graf Działyński]

Głuszyna bei Posen,
den 4 April 1822

Wielce Szanowny i Wielce Uczony Panie Bibliotekarzu!

Skoro tylko powróciłem do mojej ojczyzny, uważałem za obowiązek wypełnić obietnicę daną Szanownemu Panu i odpowiedzieć na postawione mi pytania.

Załączony egzemplarz słynnego wydania *Psalterza* kardynała Turrecrematy mo-

¹⁸ *Liber geneleos illustris familiae Schidloviciae*, kodeks z miniaturami St. Samostrzelnika wykonany przed 1532, zakupiony przez T. Działyńskiego w 1821 r. od Kajetana Kwiatkowskiego. Tekst i jedna miniatura zaginęły w XIX w. W zbiorach kórnickich znajduje się obecnie 11 miniatur Samostrzelnika.

¹⁹ J. Hevelius: *Machina coelestis*. Gedani 1673. *Katalog Biblioteki Kórnickiej* notuje nadal tylko T. 1., co wskazuje, że proponowana wymiana dubletów nie doszła do skutku.

²⁰ J. D. A. Janocki: *Janociana sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum maecenatumque memoriae miscellae*. T. 3. Varsaviae 1819.

²¹ Wzmianki dot. 3-go i 4-go tomu tzw. zводу Karnkowskiego *Actów Tomicia-nów*.

²² Karl Christian Theodor Hempel (1756 - 1825), bibliotekarz w Królewskiej Bibliotece w Dreźnie. Wykonał dla T. Działyńskiego odpis z współczesnej kopii relacji o Polsce Giulio Ruggieriego z r. 1568 i Girolamo Lippomani'ego z r. 1575, znajdującej się w Królewskiej Bibliotece w Dreźnie. Por. List K. Ch. T. Hempla do T. Działyńskiego z 5 V 1822 r. BK 7439 k. 278 - 279, oraz egzemplarz kopii BK 266 k. 1 - 67, 1 - 39, i tłum. relacji G. Ruggieriego przez K. W. Kielisińskiego BK 267 K. 4 - 43.

że służyć jako dowód, że moja opinia o miejscu druku może jednak nie jest nieuzasadniona. Przede wszystkim jednak powinno to służyć jako dowód mych starań, by stałą gotowość do usług okazać — o ile możliwości — wdzięczne uznanie za tak uczynne przyjęcie mnie w Królewskiej Bibliotece Dreźnieńskiej. Wprawdzie mój egzemplarz jest lepiej zachowany, lecz bałem się go przesłać, nie jest bowiem ani obcięty, ani oprawny i w związku z tym mógłby więcej ucierpieć.

Nie mogłem dotąd więcej uzyskać wiadomości o ilości istniejących w Polsce druków pergaminowych. Gwarantuję istnienie przynajmniej czterech egzemplarzy, które miałem zaszczyt Panu wymienić, mianowicie: — *Commune Privilegium* z roku 1506, 27 stycznia; mam powody aby przypuszczać, że dzieło to zachowując ten sam rok wydania było drukowane także kilkakrotnie na papierze;

po drugie — *Epistola Andronicusa* z Dalmacji;

po trzecie — polskie dzieło hetmana Jana Tarnowskiego *O sprawie wojennej podług uchwał sejmowych i statutów polskich*, które odnalazłem w Bibliotece księcia Czartoryskiego, zawiera ono tylko drugą część dzieła drukowanego w 1579 r. w Krakowie u Łazarza. Liczbowanie rozpoczyna się od str. 225, o sygnaturze Ff_{11j}, na karcie która jest dosyć podobna do karty tytułowej, liczbowanie dochodzi do 309 czyli do końca, format małe quarto;

po czwarte — tom quarto bardzo niekompletny, stanowiący jednak jedyny znany egzemplarz. Pierwsza strona po brakującej karcie tytułowej rozpoczyna się tymi słowami: „Zygmunt z Łaski Bożej Król Polski, Wielki Książę Litewski, Rusi, Wszystkich Krajów Pruskich etc. Pan i Dziedzic”. Następuje osiem nieliczbowanych kart drukowanych bardzo piękną, niemiecką czcionką, potem zaczyna się tekst łaciński, którego początku brak, na końcu: Impressum Cracoviae per Hieronymum Vietorem Anno 1526. Całość wydaje się być albo zbiorem, albo bardzo obszernym przywilejem wraz z prawnymi i handlowymi rozporządzeniami dla miasta Gdańska. Muszę jeszcze dodać, że porównałem go z przywilejem z r. 1526 przytoczonym w 1-szym tomie Lengnicha, *Geschichte der Lande Preussen polnischen Anteils*. Stwierdziłem, że oba teksty nie są zgodne. Książki *Geschichte der Preussischen Lande* nie mam pod ręką i dlatego nie mogę wykazać różnic.

O kolorze podkładu pod złotem przy miniaturach i inicjałach w dawnych w Polsce napisanych manuskryptach mogę Pana dokładnie poinformować; w trzech różnych bezsprzecznie w Polsce wykonanych rękopisach farba ta jest wyłącznie biała, a szczególnie w jednym, który zawiera miniatury rodziny Szydłowieckich, złote części zbroi przez grubość położonej farby podkładowej wydają się być prawie reliefowane. Wiekowość spowodowała jednak bardzo lekkie przejście tej farby w kolor czerwony, a dokładniej — kolor cielisty.

Pozwalam sobie Szanownego Pana zapytać, czy wśród duplikatów Biblioteki Dreźnieńskiej znalazły się egzemplarz drugiej części *Machiny coelestis* Heweliusza.

Natrafiałem właśnie w trzecim tomie Janociusa, pag. 146 - 147, te słowa: Actio-num Regiarum Tomus III c/ Annorum 1514 - 1515. Tomus IV d/ 1516, 1517, 1518, facta referebant. c/ Est Dresdae in Bibliotheca Serenissimi Principis Friderici Augusti Saxaniae Electoris, et Lipsiae in Bibliotheca Senatoria — d/ etiam Dresdae et Lipsiae est in eisdem Bibliothecis.

Sądzę, że to są główne punkty, które chciałem poruszyć. Nie pozostaje mi nic innego, jak polecić się Szanownemu Panu i prosić o przekazanie Panu Bibliotekarzowi Hemplowi moich wyrazów uszanowania oraz prosić obu Panów o łaskawe względy dla moich interesów związanych z wymianą [druków D.B.]. Pozostają z wy-sokiem poważaniem

Oddany T. Działyński